

ПІСНІ З РЕПЕРТУАРУ ЯВДОХИ ЗУЇХИ У КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМИ КОРДО ЦЕНТРИЗМУ

Павлюченко П.Г.

Київський національний університет культури і мистецтв

Значну роль в осмисленні проблеми українського кордоцентризму відіграє міждисциплінарний підхід, за допомогою якого здійснюється аналіз заявленої проблеми з залученням наукових доробків істориків філософії, культурологів, етнологів, мистецтвознавців. Необхідний для вирішення поставленого завдання аналіз українських народних пісень в контексті проблеми українського кордоцентризму, виконаний за допомогою герменевтичного методу. Для аналізу пісень з репертуару Явдохи Зуїхи позицій класифікації, запропонованої Н. Більчук, було обрано порівняльний та контекстний підходи.

Ключові слова: кордоцентризм, український кордоцентризм, народна пісня, Явдохи Зуїха.

Постановка проблеми. В українській гуманістиці в останні десятиріччя була розпочата дискусія навколо українського кордоцентризму як українського філософського вчення про серце. Характерна риса кордоцентризму прагнення знайти підхід, в якому цілісність внутрішнього світу людини забезпечує взаємозв'язок особистості й суспільства. Кордоцентризм як принцип цілісного розуміння особистості, що включає в себе проблеми духовності, моральності і єдності внутрішнього світу людини, є свого роду підґрунтям розуміння творчої діяльності того чи іншого митця. Завдяки розуму людина здатна пізнавати навколишній світ, але лише серцем вона може побачити дійсно величні та не одразу помітні речі. «Сердечний» світогляд мав значний вплив на розвиток етичних та естетичних ідей українського народу, а відтак і на народну творчість, однією з яскравих представниць якої, є українська народна співачка, фольклористка Явдохи Зуїха Євдокія Микитівна Сивак. Виконавська творчість Явдохи Зуїхи в контексті проблеми кордоцентризму в українській гуманістиці не розглядалась, чим і обумовлена актуальність обраної теми дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання кордоцентризму як філософського явища піднімається в працях авторитетних дослідників Г. Биченко [2], Н. Більчук [3], Я. Гнатюка [6; 7], Л. Кияновської [9]. Проте дані праці стосуються виключно кордоцентризму, як філософського явища, котре доречно розглянути в контексті ґрунтовної творчої спадщини Явдохи Зуїхи.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Завдяки розуму людина здатна пізнавати навколишній світ, але лише серцем вона може побачити дійсно величні та не одразу помітні речі. «Сердечний» світогляд мав значний вплив на розвиток етичних та естетичних ідей українського народу, а відтак і на народну творчість, однією з яскравих представниць якої, є українська народна співачка, фольклористка Явдохи Зуїхи Євдокія Микитівна Сивак. Виконавська творчість Явдохи Зуїхи в контексті проблеми кордоцентризму в українській гуманістиці не розглядалась, чим і обумовлена актуальність обраної теми дослідження.

Мета статті. Дослідити кордоцентричні риси українських пісень з репертуару Явдохи Зуїхи.

Викладення основного матеріалу. Значну роль в осмисленні проблеми українського кордоцентризму відіграє міждисциплінарний підхід, за допомогою якого здійснюється аналіз заявленої проблеми з залученням наукових доробків істориків філософії, культурологів, етнологів, мистецтвознавців. Необхідний для вирішення поставленого завдання аналіз українських народних пісень в контексті проблеми українського кордоцентризму, виконаний за допомогою герменевтичного методу. Для аналізу пісень з репертуару Явдохи Зуїхи позицій класифікації, запропонованої Н. Більчук, було обрано порівняльний та контекстний підходи.

Протягом століть багатьма теоретика порушувалися проблеми провідних світоглядних тенденцій в українській культурі. З плином часу думки мінялися поряд зі зміною ідей розвитку української культури. Кордоцентризм, або «філософія серця» вважалась центром, стрижнем української філософсько-світоглядної думки, адже серце – це орган не лише почуттів, але і своєрідний провідник між почуттями та розумом. Розум вважався лише механізмом обдумування, планування дій, а серце – безпосереднім виконавцем. Як слушно відзначає Я. Гнатюк, «фундатори українського кордоцентризму як національної філософії Г. Сковорода, М. Гоголь, П. Юркевич й П. Куліш одними з перших в історії християнської філософії Заходу створили самобутню й оригінальну ідею першості серця перед розумом. Засновник українського кордоцентризму як національної філософії Г. Сковорода сформулював цю ідею у такому вигляді: «Голова всього в людині – людське серце», оскільки «без зерна горіх є ніщо, а людина без серця» [7, с. 16]. Слід зазначити, що традиція пов'язує «філософію серця» з релігійною філософією, тому поняття «кордоцентризм» відображує пізнавальні здібності «серця», тобто чуттєво-емоційне та морально-етичне відношення людини до об'єкта пізнання Бога. В українській філософській традиції кордоцентризм розуміють як національну особливість (морально-емоційне, «сердечне» бачення світу). Однак, не можна не погодитись з Н. Більчук, яка зауважує, що така інтерпретація є однобічною і не відбиває специфіки кордоцентризму, ототожнюючи його з ученнями про «серце» та з «філософією серця», у якій визначено «серце» як поняття й принцип філософських побудов і позначено його методологічну функцію. У цьому плані перспективним є комплексний аналіз і розвиток з ураху-

ванням соціальної проблематики «філософії серця», у якій центральне поняття – «серце» дозволяє органічно поєднати в людині її духовну, моральну, почуттєву та волюву сутності в єдине ціле й представити як цілісну особистість. Взагалі «ідеї серця», мають свої давні коріння (праці античних мислителів, християнська філософія часів Київської Русі). Так, як зазначає Я. Гнатюк, «представники протоісихастської традиції – Євгарій Понтіський, Макарій Єгипетський, Ісаак Сірин, Максим Сповідник, Іван Ліввичник й Симеон Новий Богослов та ісихастської традиції – Григорій Синаїт й Григорій Палама, а також інституту російських ченців – Ніл Сорський, Тихон Задонський, Серафим Саровський, Феофан Затворник й Ігнатій Брянчанінов теоретично розробляли й практично послідовно застосовували метод читання в серці, чи кардіогносію й психофізичний метод особистої молитви, або, іншими словами, молитви серця, безперервної молитви, молитви Ісусової: спочатку метод читання в серці, для його очищення та збереження, а потім психофізичний метод особистої молитви, для закликання Ісуса Христа, Святої Трійці у своє очищене серце, аби разом із ними боротися зі злом, поборювати ворога роду людського» [7, с. 16]. Тут можна згадати і пораду Ісаака Сірина, яку він дав для збереження серця: «Увійшовши у виноградник серця свого, працюю в ньому, знищуй в душі твої пристрасті, старайся не знати зла людського» [13, с. 262]. Українській теоретик Д. Слободянюк зауважує, що у Західній Європі філософія серця поширюється під назвою «кордоцентризм» через Екгардта, Сузо, Таулера, Беме. «Зрілої форми західноєвропейська традиція кордоцентризму набуває в протистоянні соціалістичному раціоналізму Суареса і “казуїстиці” Ескобара-і-Мендози – в рамках протистояння Реформаційного руху (німецький пієтизм і французький янсенізм) та ренесансного раціоналістичного натуралізму. На противагу нав'язаному Ренесансом культу розуму янсеніст Паскаль, визнаючи важливу роль розуму в пізнанні, наголошує на незаперечному пріоритеті серця («логіки серця» перед «логікою голови» (розуму)). Цей мислитель впевнений, що ми пізнаємо істину не лише одним розумом, але й і серцем. При чому саме серцем осягаються перші начала, на які потім спирається розум» [14].

В передромантичний період ідеї «серця» набули розвитку під назвою «кордоцентризм»: у Західній Європі – у поглядах Ж.-Ж. Руссо, представників німецького напрямку «Sturm und Drang», в Україні, як вже зазначалось, у вченні Г. Сковороди. Особливого сенсу «ідея серця» набуває в епоху Романтизму завдяки характерному культу «емоційності» і «моральності», які, згідно з теорією кордоцентризму, знаходяться у серці людини. «“Філософії серця” присвячені роботи й відомого філософа та богослова П. Юркевича, котрий співвідношення ролі розуму й сердечної любові у моральності індивідуума порівнює, посилаючись на Євангеліє від Матвія, зі світильником і єлеєм, що його живить» [1, с. 131].

У сучасній науковій думці теорія кордоцентризму активно розробляється українськими науковцями (І. Бичко, Н. Більчук, Я. Гнатюк, К. Дубровіна, Т. Закидальський, Л. Кияновська, С. Кримський, В. Михалевич, Д. Слободянюк, С. Ярмусь та ін.).

Кордоцентризм, як компонент української ментальності, має риси світоглядного начала, а також відіграє мотиваційну роль в житті українців. «В українській кордоцентричній парадигмі серце є уособленням принципу свободи, а розум – необхідності» [6, с. 15]. Український науковець Я. Гнатюк так пояснює цю тезу: Саме в серці укорінена релігійна віра. Віра в Бога – це шлях до свободи, оскільки Бог не скрив необхідності й для нього все можливо, а, відповідно, все можливо для віруючої людини. Розум же – слуга необхідності, й тому людина, яка покладається на нього, знає лише несвободу, рабство, а саме раціональне пізнання множить тільки кількість ланцюгів, котрими людина прикута до буття. Власне тому характерну для українського кордоцентризму перевагу серця над розумом варто інтерпретувати, як перевагу свободи над необхідністю. «Таким чином, в українському кордоцентризмі найбільш яскраво виражена волелюбність українського народу, його прагнення до правди і свободи» [6, с. 15]. Кордоцентризм пов'язаний із сердечним ставленням до природи рідного краю, до землі лагідної, доброї, щедрої, родючої. Рідна природа, рідний край, рідна земля – це не абстрактні поняття для українця, а Батьківщина, ненька Україна, що переживається глибокими почуттями. В ній радість й печаль, доля та воля кожного. Кордоцентризм пов'язаний і з поняттям «любов» у всіх гранях розуміння цього слова.

Не можна не погодитись з думкою відомого українського мистецтвознавця Л. Кияновською, котра стверджує, що якщо не розуміти втілення «філософії серця» в нашій музичній спадщині, то можна поставитись до національних композиторів, до фольклору, взагалі до всього звукового середовища, яке нас оточує, з певною долею зверхності. «Врешті-решт, яка різниця, що за музика звучить довкола, є ж більш нагальні справи, війна, економічна криза, зубожіння мільйонів наших співгромадян!» [9]. Але існує логічний ланцюжок: музичні архетипи народу – ментальний код у його музичних символах і знаках – сучасний звуковий простір України... В сердечній мудрості музичної культури закладено багато, адже саме в її різних формах і проявах зберігалась національна ідентичність. Відтак, без осягнення своєї музичної сутності ми можемо опинитись перед небезпекою втратити себе.

Наразі, повертаючись до постаті непересічної виконавиці українських народних пісень Явдохи Зуїхи розглянемо пісні з її репертуару, спираючись на класифікацію «сердечності», запропоновану Н. Більчук, яка зазначає: «В області онтології “сердечність” орієнтує на розгляд світу через власне буття людини, обумовлюючи їхню діалектичну єдність. У гносеології “серцеве” пізнання являє собою почуттєвий та морально обумовлений акт переживання, який розкриває сутність об'єкта через його аксіологічну значущість для людини. У сфері антропології “сердечність” виділяє чуттєво-емоційний та морально-етичний аспекти сутності людини; визначає саморозвиток як моральне удосконалення, зберігаючи свободу, відповідальність і підкреслюючи значення індивідуальності особистості. У соціальній філософії “сердечність” уособлює мету морального удосконалення людини, результати розвитку якої

повинні проявлятися в суспільній діяльності («сродній праці»)» [3, с. 10].

Отже «онтологічну сердечність», що орієнтує на розгляд світу через власне буття людини «зустрічаємо» у рекрутських піснях, зокрема «Гей, зажурився сивий соколенько», «Зійшла зоря ізвечора та й зазорілася», «Не бачу парня молодого» та ін. У рекрутських піснях народ висловлював своє ставлення до нових історичних та політичних обставин, що були неприйнятними для українців, суперечили їхній національній психології селян-хліборобів. Солдатчина і рекрутчина, як форми військової організації, що впали на селянство разом із панщиною (в Австрії та Російській імперії) стала страшним тягарем для українського селянства. Як відомо, непомірною була сама тривалість служби: за Петра I вона була довічною, згодом термін зменшився і в 1793 р. був скорочений до 25 років, у 1834 – до 20, а пізніше – 15, 12, 10 років. З 1874 р., коли була введена всезагальна військова повинність, служба тривала 7 років. Тому не дивно, що з'явилися рекрутські голосяття, якими супроводжувався відхід хлопця до війська. Голосяття майже не відрізнялись від поховальних, бо пожиттєва чи довготривала служба у війську фактично означала кінець його життя у родині, рідному селі і знаменувала перехід зі «свого» світу в «чужий», де діють інші закони, де чекає невідоме майбутнє. На військову службу йшли молоді, здорові хлопці, але багато з них не доживали до завершення строку: гинули у війнах, від знущань, покарань, важких умов життя, хвороб та ін. Ті, кому щастило повернутися з війська, приходили додому каліками, хворими, зламаними фізично і морально. Тут з'являються виразні жіночі образи матері, дружини, коханої дівчини: «Не бачу я парня молодого, / Бо в солдати узяли. / Як узяли та й погнали / Все битими шляхами. / Стоїть дівка на воротах, / Умивається сльозами...» [10]. Або: «Ой в городі буркун-зілля, / Вже й лист опадає. / Мати сина, мати сина / В військо виряджає...» [11]; «Ой піду я понад круті гори, / Відвідаю свої близькі роди. / – Мій милий друже, люблю тебе дуже. / Серденьтко моє, покидаєш мене, / А вже ж мені забувати за тебе...» [12]. Отже, кожне слово рекрутських пісень породжене болем та відчаєм, і відбиває ці, мовою Я. Гнатюка, ланцюги, котрими людина прикута до буття.

«Гносеологічна сердечність», за Н. Більчук, відбиває акт переживання, який розкриває сутність об'єкта через його аксіологічну значущість

для людини. Слід зазначити, що, на мою думку, під цю класифікацію можна віднести усі народні пісні. Щодо «сердечності» в антропологічному сенсі, в якій Н. Більчук виділяє чуттєво-емоційний та морально-етичний аспекти, а також «саморозвиток як моральне удосконалення, зберігаючи свободу, відповідальність і підкреслюючи значення індивідуальності особистості» [3, с. 10], то тут можна виокремити історичні пісні, балади, пісні родинного життя, безперечно, материнські пісні, пісні про любов до батьківщини.

Вісники та подальші перспективи. Найбільш цікавими, на мій погляд, є пісні, які можна віднести до «соціальної сердечності», що «уособлює мету морального удосконалення людини, результати розвитку якої повинні проявлятися в суспільній діяльності («сродній праці»)» [3, с. 10]. П. Куліш, підкреслюючи провідну роль серця в діяльності людини, наголошував, що «найперша річ – серце щире й якийсь голос із душевної глибини, котрий велить чоловікові йти вгору, а розум – слуга того голосу» [4, с. 112]. Отже, до цієї категорії («соціальної сердечності») можна віднести і календарно-обрядові пісні, і гумористичні. До речі, щодо «сродної праці». Цей «мотив» займає важливе місце в байках Г. Сковороди, на думку якого, праця – це природна, органічна потреба кожної людини. Тільки тоді людина буде щасливою, коли пізнає себе, розпізнає своє покликання, нахили чи обдарування, зрозуміє, який рід діяльності зможе принести їй моральне задоволення. Сам процес роботи, а не її результати мають давати втіху. Згідно з думкою Г. Сковороди, «сродна праця» принесе суспільству матеріальне і духовне багатство, а людям – щастя і задоволення. В якості прикладу, можна навести пісню з репертуару Явдохи Зуїхи «Вже ж бо ми пшениченьки дожали, / Найми нам музиченьків з Варшави. / Ой з Варшави, не з Варшави – із селян, / Щоб нашим женчикам заграли...» [5]. Тут поєднується і ідея «сродної праці», і присутня гумористична складова, яка часто виступає в якості однієї з форм залицяння та взаємопізнання між парубками та дівчатами.

Отже, кордоцентризм – одна з характерних рис українського народу, що відбита в українських народних піснях, у тому числі й з репертуару Явдохи Зуїхи, рис, що включає в себе ідею цілісної людини як єдності духу, душі й тіла, духовне народження та вдосконалення, патріотизм, почуття любові до України, рідної мови та пісні, а також прагнення до свободи.

Список літератури:

1. Бензюк О.О. Відкрита інтерпретація в логіці творчого процесу: культурологічний аналіз : дис. ... канд. культурології : 26.00.01 / Олександр Олексійович Бензюк. – К., 2017. – 197 с.
2. Бичко І. Ментальна співзвучність української та європейської філософських традицій: «кордоцентричні мотиви» / І. Бичко // Київські обрії: історико-філософські нариси. – К.: Стило, 1997. – С. 316–337.
3. Більчук Н.Л. Кордоцентризм як методологічний принцип цілісного розуміння людини та її місця в суспільстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філос. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / Н.Л. Більчук. – Харків, 2001. – 19 с.
4. Вибрані листи Пантелеймона Куліша українською мовою писані / П. Куліш. – Нью-Йорк, Торонто: Українська Вільна Академія Наук у США, 1984. – 326 с.
5. Вже ж бо ми пшениченьки дожали... // Пісні Явдохи Зуїхи. – К.: Наукова Думка, 1965. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://proridne.com/Українські%20народні>.
6. Гнатюк Я.С. Український кордоцентризм: історико-філософський аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філос. наук : спец. 09.00.05 «Історія філософії» / Я.С. Гнатюк. – Львів, 2005. – 18 с.
7. Гнатюк Я.С. Український кордоцентризм у конфлікті міфологій та інтерпретацій : Монографія / Я.С. Гнатюк. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2010. – 184 с.

8. Закидальський Т.Д. Поняття серця в українській філософській думці / Т.Д. Закидальський // Філософ. і соціол. думка. – К., 1991. – № 8. – С. 127–138.
9. Кияновська Л.О. Кордоцентризм в українській музичній ментальності / Л.О. Кияновська // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/56864>.
10. Не бачу я парня молодого... // Пісні Явдохи Зуїхи. – К.: Наукова Думка, 1965 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://proridne.com/Українські%20народні>.
11. Ой в городі буркун-зілля... // Пісні Явдохи Зуїхи. – К.: Наукова Думка, 1965 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://proridne.com/Українські%20народні>.
12. Ой піду я понад круті гори... // Пісні Явдохи Зуїхи. – К.: Наукова Думка, 1965 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://proridne.com/Українські%20народні>.
13. Преподобный Исаак Сириянин. Слова подвижнические / Исаак Сириянин [пер. с др.-греч.]. – М.: Правило веры, 1998. – 435 с.
14. Слободянюк Д.І. «Філософія серця» як методологічне підґрунтя ідейно-теоретичної спадщини Памфіла Юркевича / Д.І. Слободянюк // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11881.html>.
15. Солдатські та рекрутські пісні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.e-reading.club/chapter.php/1006554/83/Lanovik_-_Ukrainska_usna_narodna_tvorchist.html.

Павлюченко П.Г.

Київський національний університет культури і мистецтв

ПЕСНИ ИЗ РЕПЕРТУАРА ЯВДОХИ ЗУИХИ В КОНТЕКСТЕ ПРОБЛЕМЫ КОРДОЦЕНТРИЗМА

Аннотация

Значительную роль в осмыслении проблемы украинского кордоцентризма играет междисциплинарный подход, с помощью которого осуществляется анализ заявленной проблемы с привлечением исследований историков философии, культурологов, этнологов, искусствоведов. Необходимый для решения поставленной задачи анализ украинских народных песен в контексте проблемы украинского кордоцентризма, выполнен с помощью герменевтического метода. Для анализа песен из репертуара Явдохи Зуихи с позиций классификации, предложенной Н. Бильчук, был избран сравнительный и контекстный подходы. **Ключевые слова:** кордоцентризм, украинский кордоцентризм, народная песня, Явдоха Зуиха.

Pavlyuchenko P.G.

Kyiv National University of Culture and Arts

SONGS OF YAVDOKHA ZUYKHA'S REPERTURE IN THE CONTEXT OF THE PROBLEMS OF CORDOCENTRISM

Summary

A significant role in understanding the problem of Ukrainian cordocentrism is played by the inter-disciplinary approach by which the analysis of the stated problem with the involvement of scientific developments of historians of philosophy, cultural scientists, ethnologists, and art historians is carried out. An analysis of Ukrainian folk songs in the context of the problem of Ukrainian cordocentrism, carried out with the help of the hermeneutic method, is necessary for solving the task. Comparative and context-based approaches were chosen for the analysis of songs from the repertoire of Yavdokha Zuykha in the positions of classification proposed by N. Bilchuk.

Keywords: cordocentrism, Ukrainian cordocentrism, folk song, Yavdokha Zuykha.